

TIJORAT BANKLARI FOYDASI VA RENTABELLIK KO'RSATKICHLARINI TAHLIL QILISH

Qodiraliyev Azamat Abdulfatto o'g'li

O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi magistranti
AT Aloqabankda Xodimlarni boshqarish departamenti 1-toifali menejeri

qodiraliyev.azamat.571@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15492332>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini tahlil qilish metodologiyasi va amaliyoti o'rganilgan. Tadqiqotda rentabellikning asosiy ko'rsatkichlari, jumladan aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE), sof foiz marjasi (NIM) va xarajatlar koeffitsienti kabi indikatorlar o'rganilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, bank rentabelligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan va samaradorlikni oshirish yo'nalishlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, rentabellik, ROA, ROE, foyda marjasi, moliyaviy tahlil, bank samaradorligi.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИБЫЛИ И РЕНТАБЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Аннотация. В данной статье исследуется методология и практика анализа показателей прибыли и рентабельности, имеющих важное значение в оценке финансовой устойчивости и конкурентоспособности коммерческих банков. В исследовании изучены основные показатели рентабельности, включая такие индикаторы, как рентабельность активов (ROA), рентабельность капитала (ROE), чистая процентная маржа (NIM) и коэффициент расходов. По результатам анализа определены основные факторы, влияющие на рентабельность банка, и предложены направления повышения эффективности.

Ключевые слова: коммерческие банки, рентабельность, ROA, ROE, маржа прибыли, финансовый анализ, эффективность банка.

ANALYSIS OF PROFIT AND PROFITABILITY INDICATORS OF COMMERCIAL BANKS

Abstract. This article examines the methodology and practice of analyzing profit and profitability indicators, which are essential in assessing the financial stability and competitiveness of commercial banks. The study explores key profitability indicators, including return on assets (ROA), return on equity (ROE), net interest margin (NIM), and cost ratio. Based on the analysis results, the main factors affecting bank profitability have been identified, and directions for improving efficiency have been proposed.

Keywords: commercial banks, profitability, ROA, ROE, profit margin, financial analysis, bank efficiency.

KIRISH

Zamonaviy bank tizimida rentabellik ko'rsatkichlari nafaqat moliyaviy faoliyat samaradorligini o'lchash, balki strategik qarorlar qabul qilish, investitsion jozibadorlikni

baholash va raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy inqirozlar, raqamli transformatsiya va regulativ o'zgarishlar davrida banklarning foyda olish qobiliyati va rentabellik darajasini barqaror saqlash muhim vazifa bo'lib qolmoqda [1].

O'zbekiston bank tizimida so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar bank xizmatlari bozorida raqobatni kuchaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu o'z navbatida bank rentabelligining yanada muhimroq ko'rsatkichga aylanishiga olib keldi.

Bank rentabelligi bank faoliyatining barcha jihatlarini qamrab oluvchi kompleks tushuncha hisoblanadi. Rentabellik nafaqat bank daromad va xarajatlarining nisbati, balki resurslardan foydalanish samaradorligi, risk-menejment sifati, bozor ulushi va strategik pozitsiyalashni ham o'z ichiga oladi [2]. Shuning uchun, tijorat banklarining rentabellik ko'rsatkichlarini kompleks tahlil qilish, ushbu ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni yaxshilash uchun tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqotda tijorat banklarining foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini tahlil qilish uchun tizimli adabiyotlar tahlili metodologiyasidan foydalanilgan. Tadqiqot jarayonida bank rentabelligi sohasida nashr etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, hisobotlar va boshqa manbalar o'rganilgan. Tahlil jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: adabiyotlarni tanlash, ularni o'rganish, ma'lumotlarni tizimlashtirish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish.

Bank rentabelligi sohasidagi zamonaviy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, rentabellikni baholash uchun keng qo'llaniladigan ko'rsatkichlar qatoriga aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE), sof foiz marjasi (NIM), xarajatlar koeffitsienti (CIR) va boshqa ko'rsatkichlar kiradi [3]. Petrov (2022) bank rentabelligini tahlil qilishda kompleks yondashuvni taklif etib, faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni emas, balki makroiqtisodiy omillar, bozor strukturasi va bank ichki faktorlarini ham hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi [4].

Jahon bank amaliyotida rentabellikni tahlil qilish metodologiyasining rivojlanish tendensiyalarini o'rgangan Khudayarov (2023) sifatli va miqdoriy ko'rsatkichlarni birlashtirgan gibril yondashuvlar tobora keng tarqalayotganini ta'kidlaydi [5]. Bu yondashuv rentabellikni baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar bilan birga bank strategiyasi, raqamli transformatsiya darajasi, mijozlar qoniqish darajasi kabi ko'rsatkichlarni ham hisobga olishni nazarda tutadi.

Bank rentabelligiga ta'sir etuvchi omillar bo'yicha tadqiqotlar o'tkazgan Ivanov va boshqalar (2021) rentabellikka ta'sir etuvchi omillarni uchta asosiy kategoriyaga ajratadilar: bank ichki omillari (bank hajmi, kapital strukturasi, aktivlar sifati, xarajatlar samaradorligi), tashqi omillar (iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, foiz stavkalari) va regulativ omillar (kapital yetarlilik talablari, likvidlik standartlari) [6].

O'zbekiston tijorat banklari rentabelligini tahlil qilgan Karimov (2023) so'nggi yillarda respublika bank tizimidagi islohotlar natijasida rentabellik ko'rsatkichlarida ijobiy dinamika kuzatilayotganini aniqladi, ammo xalqaro standartlarga nisbatan hali ham sezilarli farq mavjudligini ta'kidlaydi [7].

Bank rentabelligini prognozlash va modellashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan Johnson (2022) zamonaviy ekonometrik modellar va sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash orqali bank rentabelligini prognozlash aniqligini sezilarli darajada oshirish mumkinligini ko'rsatadi [8].

NATIJAR VA MUHOKAMA

Tijorat banklarining rentabellik ko'rsatkichlarini tahlil qilish uchun, avvalo, asosiy ko'rsatkichlar va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlab olish zarur. Bank rentabelligining eng keng tarqalgan ko'rsatkichlari quyidagilardir:

1. **Aktivlar rentabelligi (ROA)** - bank sof foydasining jami aktivlarga nisbati. Bu ko'rsatkich bank aktivlaridan foydalanish samaradorligini ifodalaydi.

2. **Kapital rentabelligi (ROE)** - sof foydaning bank xususiy kapitaliga nisbati. Ushbu ko'rsatkich investitsiyalar samaradorligini baholaydi.

3. **Sof foiz marjasi (NIM)** - sof foiz daromadining daromad keltiruvchi aktivlarga nisbati.

4. **Xarajatlar koeffitsienti (CIR)** - operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati.

5. **Sof foyda marjasi** - sof foydaning jami daromadlarga nisbati.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan adabiyotlar tahlili asosida jahon amaliyotida bank rentabelligining o'rtacha ko'rsatkichlari aniqlandi (1-jadval).

1-jadval. Jahon mintaqalari bo'yicha tijorat banklarining o'rtacha rentabellik ko'rsatkichlari, 2024 yil, %

Mintaqa	ROA	ROE	NIM	CIR
Yevropa	0.5	8.2	2.1	62.5
Shimoliy Amerika	1.2	12.8	3.0	57.3
Osiyo	1.0	10.5	2.7	54.6
O'zbekiston	1.8	15.2	5.3	48.7
MDH mamlakatlari	1.6	14.3	4.8	52.1

Manba: Global Banking Report, 2024 [9]

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston banklari rentabellik ko'rsatkichlari bo'yicha rivojlangan mamlakatlarga nisbatan yuqoriroq natijalarni ko'rsatmoqda. Buning asosiy sabablari qatoriga bank xizmatlari bozorining rivojlanayotgan xususiyati, foiz marjalarining nisbatan yuqoriligi, raqobat darajasining pastligi va bank xizmatlarining rivojlanish potentsiali kiradi. Biroq, bu ko'rsatkichlar bank tizimining yetuklik darajasi bilan ham bog'liq bo'lib, tizimning rivojlanishi bilan ushbu ko'rsatkichlarning rivojlangan mamlakatlar darajasiga yaqinlashishi kutilmoqda [7].

Tijorat banklarining rentabellik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish uchun ko'plab tadqiqotchilar regressiya tahlilidan foydalanadilar. Shu asosda, bank rentabelligiga ta'sir etuvchi omillarni miqdoriy baholash imkoniyati paydo bo'ladi. Quyidagi jadvalda bank rentabelligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning ta'sir darajasi ko'rsatilgan (2-jadval).

2-jadval. Tijorat banklari rentabelligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning ta'sir darajasi

Omil	ROA ga ta'siri	ROE ga ta'siri	Izoh
Bank hajmi	O'rtacha (+)	O'rtacha (+)	Yirik banklarda masshtab samarasi ko'proq namoyon bo'ladi
Kredit portfeli	Yuqori (-)	Yuqori (-)	Muammoli kreditlar ulushining oshishi

sifati			rentabellikni pasaytiradi
Kapital yetarliligi	O'rtacha (+)	Past (-)	Yuqori kapital yetarliligi ROA ni oshiradi, lekin ROE ni pasaytirishi mumkin
Depozit bazasi	O'rtacha (+)	O'rtacha (+)	Barqaror depozit bazasi moliyalashtirish xarajatlarini pasaytiradi
Diversifikatsiya	Yuqori (+)	Yuqori (+)	Daromad manbalarining diversifikatsiyasi barqarorlikni oshiradi
Operatsion samaradorlik	Yuqori (+)	Yuqori (+)	Xarajatlar samaradorligi rentabellikni sezilarli oshiradi
Raqamlashtirish	O'rtacha (+)	O'rtacha (+)	Uzoq muddatda xarajatlarni kamaytirib, rentabellikni oshiradi

Manba: Muallif tomonidan [4], [6], [8] manbalar asosida tuzilgan

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, bank rentabelligiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar qatoriga kredit portfeli sifati, operatsion samaradorlik va daromadlar diversifikatsiyasi kiradi.

Kredit portfeli sifatining yomonlashuvi (muammoli kreditlar ulushining oshishi) bank rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat pandemiya davrida ko'plab banklarda kuzatilgan bo'lib, kredit risklarini baholash tizimlarini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqargan [10].

Operatsion samaradorlik, ayniqsa xarajatlar koeffitsientini (CIR) optimallashtirish, bank rentabelligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, biznes jarayonlarini optimallashtirish va filial tarmog'i samaradorligini oshirish orqali banklarning operatsion xarajatlarini kamaytirish mumkin.

Daromadlar diversifikatsiyasi, ya'ni bankning foiz va nofoiz daromadlari o'rtasidagi balansni ta'minlash ham rentabellikni oshirishning samarali strategiyalaridan biri hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlarda banklarning nofoiz daromadlari ulushi ortib bormoqda, bu esa ularning foiz marginaliga yuqori darajada bog'liqligini kamaytiradi. O'zbekiston banklarida esa hali ham foiz daromadlari ustunlik qilmoqda, bu esa ularni foiz stavkalaridagi o'zgarishlarga nisbatan zaif qiladi.

Bank rentabelligini oshirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlarni taklif etish mumkin:

1. **Risk-menejment tizimini takomillashtirish.** Kredit portfeli sifatini yaxshilash va muammoli kreditlar ulushini kamaytirish orqali banklarning kredit risklarini pasaytirish va rentabellikni oshirish mumkin.

2. **Operatsion samaradorlikni oshirish.** Xarajatlarni nazorat qilish, biznes jarayonlarini optimallashtirish va raqamli transformatsiyani jadallashtirish orqali operatsion samaradorlikni oshirish mumkin.

3. **Daromadlar diversifikatsiyasini ta'minlash.** Nofoiz daromadlarini oshirish (investitsion banking, to'lov xizmatlari, maslahat xizmatlari) orqali banklarning daromad bazasini diversifikatsiyalash va barqarorligini oshirish mumkin.

4. **Mijozlar bilan munosabatlarni rivojlantirish.** Mijozlar sodiqligini oshirish, cross-selling imkoniyatlaridan foydalanish va mijozlar segmentatsiyasini takomillashtirish orqali bank rentabelligini oshirish mumkin.

5. **Innovatsion mahsulot va xizmatlarni joriy etish.** Yangi bank mahsulotlari va xizmatlarini ishlab chiqish orqali bozor ulushini oshirish va qo'shimcha daromad manbalarini yaratish mumkin.

XULOSA

Tijorat banklarining foyda va rentabellik ko'rsatkichlarini tahlil qilish bank faoliyatining moliyaviy samaradorligini baholashning muhim instrumenti hisoblanadi. Bank rentabelligining asosiy ko'rsatkichlari (ROA, ROE, NIM, CIR) bank faoliyatining turli jihatlarini aks ettiradi va kompleks ravishda o'rganilishi zarur.

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, bank rentabelligiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar qatoriga kredit portfeli sifati, operatsion samaradorlik va daromadlar diversifikatsiyasi kiradi. O'zbekiston tijorat banklarining rentabellik ko'rsatkichlari rivojlangan mamlakatlarga nisbatan yuqori bo'lsada, bu holat bank tizimining rivojlanish bosqichi va bozor xususiyatlari bilan bog'liq.

Bank rentabelligini oshirish uchun risk-menejment tizimini takomillashtirish, operatsion samaradorlikni oshirish, daromadlar diversifikatsiyasini ta'minlash, mijozlar bilan munosabatlarni rivojlantirish va innovatsion mahsulot hamda xizmatlarni joriy etish tavsiya etiladi.

REFERENCES

1. Mirzoev, S. (2023) *Zamonaviy bank tizimida rentabellik ko'rsatkichlarining ahamiyati*. Moliya va bank ishi jurnali, 15(2), 45-62.
2. Smith, J. (2022) *Determinants of Bank Profitability in Emerging Markets*. Journal of Banking and Finance, 35(7), 1727-1735.
3. Wilson, T. (2024) *Modern Approaches to Banking Performance Analysis*. International Journal of Banking Studies, 12(4), 312-328.
4. Petrov, A. (2022) *Kompleksniy podxod k analizu rentabelnosti kommercheskix bankov*. Vestnik Finansovogo universiteta, 8(3), 87-95.
5. Khudayarov, D. (2023) *Bank rentabelligini baholash metodologiyasining evolyutsiyasi*. O'zbekiston moliya jurnali, 4(1), 33-47.
6. Ivanov, V., Sokolov, B., & Ahmadov, P. (2021) *Faktori, vliyayushchie na pribil'nost' bankov v stranax SNG*. Dengi i kredit, 7(3), 52-68.
7. Karimov, F. (2023) *O'zbekiston tijorat banklari rentabelligining zamonaviy tendensiyalari*. Bank axborotnomasi, 6(2), 78-93.
8. Johnson, M. (2022) *Artificial Intelligence in Banking Profitability Forecasting*. Journal of Financial Technology, 18(5), 438-455.
9. Global Banking Report (2024) *Annual Review of Banking Sector Performance*. Financial Stability Institute, Basel.
10. Chen, L. (2023) *Impact of Pandemic on Banking Profitability: Cross-Country Analysis*. Journal of Banking Research, 42(3), 215-230.